

אורי רם. הסוציולוגיה הישראלית: היסטוריה רעיונית, 1882-2018. מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב. 2020. 312 עמודים

סוציולוגיה של היסטוריה רעיונית

גילי המר*

ספרו המרתק של אורי רם מבצע משימה מאוד לא פשוטה: לכתוב היסטוריה רעיונית של הסוציולוגיה הישראלית. הפעם הראשונה שבה קראתי טקסט של אורי רם הייתה בתואר הראשון בסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית, בקורס "חברה בישראל", שבו קראנו את מאמריו על ניאוליברליזם וגלובליזציה בהקשר הישראלי. הרעיונות של רם ליוו אותי גם בכתיבת המאמרים הראשונים שלי, כאשר מסגרת וניתחתי את ההקשר הישראלי של עבודת הדוקטורט שלי על נשים עיוורות, והם עזרו לי לחדד ולהבין טוב יותר פרדוקסים שבתוכם נתונות נשים עיוורות, שצריכות להתמודד מצד אחד עם תפיסות סטיגמטיות על עיוורון ומגבלות שמדירות אותן מספירה נשית ומצד שני עם שיח גלובלי על אידיאל היופי וצרכנות נשית בישראל, שמצופה מהן להשתתף בו.

מבחינת המקום האקדמי שגדלתי בו, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית, הספר האיר לי רקע חברתי והיסטורי של הדמויות המייסדות של המחלקה, והיה מרתק לקרוא את הדיון ביחסים הרעיוניים בין הפרדיגמות הירושלמיות. התיאורים האלה מיקמו בהקשר רעיוני רחב את הדמויות שתמונותיהן תלויות על קיר חדר הסמינרים, שבהן התבוננתי שעות רבות כל כך. הספר עזר לי למקם את עצמי אפוא בתוך היסטוריה מחשבתית וארגונית ולהבין טוב יותר איך הפכתי לחוקרת שאני, ולאילו השפעות זורמי עומק נחשפתי.

מתוך מגוון הכלים המחשבתיים שכתבתו של רם מעניקה לי, גם כאנתרופולוגית שהחברה בישראל אינה המוקד העיקרי של עבודותיה, בחרתי לציין כלי שאפשר להמשיג כתאורטי וכמתודולוגי: יצירת היסטוריה רעיונית. ספרו של רם משרטט תואי שבעזרתו אפשר לשאול ולחשוב: איך עושים היסטוריה של רעיון? כיצד ממיינים רעיונות? איך מחלקים אופני שיח? ראשית, ההיסטוריה הרעיונית שרם מציג מזמינה אותנו לשאול מה נכתב על הרעיון שאנו סוקרות ועל המושג התאורטי שמוביל אותנו, היכן נכתבו הדברים ועל ידי מי. בספר המדובר כאן, רם כותב היסטוריה רעיונית של סוציולוגיה ישראלית שנכתבה על ישראל, בישראל ועל ידי ישראלים. אם אני מאמצת את השאלות להיסטוריה הרעיונית שאני כותבת על מושג המבט (gaze) למשל, מדובר בהיסטוריה של שיח על ראייה, שנכתב ברובו על אנשים רואים, בידי אנשים רואים. רצף השאלות הזה מאפשר לי להבין טוב יותר גם את השיח האלטרנטיבי שאני מציעה לתאוריה של מבט.

* ד"ר גילי המר, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה והתוכנית ללימודי תרבות, האוניברסיטה העברית בירושלים

שנית, רם מלמד אותנו שחלק מהיצירה של היסטוריה רעיונית כולל מה שהוא מכנה "מתיחה של מושגים לאחור ולצדדים". בכתיבתו על סוציולוגיה ישראלית רם מותח את המושג "ישראל" כשהוא מביא בחשבון תמורות בסוציולוגיה בינלאומית מצד אחד והקשרים היסטוריים ישראלים מצד שני. ואם אאמץ עקרונות אלו למחקר שערכתי על עיוורון, אני מותחת תרבות חזותית כך שתכלול פרקטיקות חושיות שמבוססות על שמיעה, מגע ותנועה, ובודקת את היחסים שלהן עם החזות.

מכאן אנו ממשיכים לעיקרון השלישי בכתיבת היסטוריה רעיונית, עקרון ההדדיות. רם בוחן הדדיות והשפעות בין, למשל, רוח הסוציולוגיה לרוח הזמן; בין גישות מוסדיות למרדניות; בין מושג ובין פרדיגמה שהמושג "חוסה" תחתיה; בין רעיון מושגי ובין השפעות חיצוניות, למשל אמריקנית או צרפתית; בין סוציולוגיה תאורטית לסוציולוגיה ציבורית או יישומית. ההדדיות שרם כותב עליה היא של זיקה, כלומר ניתוחו מסתכל על יחס בין דברים – יחס שאינו השפעה ישירה של א על ב, אלא של מה שרם מכנה "זיקות פרשניות": ב מצוי בסביבת א ומושפע ממנו.

באמצעות נקודות אלו רם מדגים לאורך הספר כולו כיצד הסוציולוגיה גם משקפת את סביבתה וגם מסבירה אותה, אבל לא בדרך פשוטה וישירה אלא כמה שהוא מכנה "תגובה מעובדת ומורכבת": "כמנסרה שהמציאות החיצונית לה משתברת דרכה" (עמ' 10). בעיניי, זיקת המנסרה הזאת היא מטפורה יעילה מאוד לחקר רעיון, וכריכת הספר ממחישה זאת היטב. בציור של אלי שמיר (צייר שעסוק מאוד במלאכת הציור ופעמים רבות מתבונן בעצמו מבצע אותה), שנקרא "דיוקן הדדי בנוף עם מראם סירחאן", אפשר למצוא תרגום חזותי לעקרון ההדדיות: יש כאן התבוננות עומק של הצייר בתלמידתו, של התלמידה בו ושל שניהם בשדה ובסביבתם. ההתבוננות ההדדית ממוקמת בתוך תבנית חברתית מרחבית, ואנחנו משתתפים בפעולת ההתבוננות בסצנה. הציירים מתבוננים זה בזה בעודם נטועים בהקשר שהם מעצבים ומשקפים, כפי שרם מתבונן בסוציולוגיה על דורותיה, שמתבוננים זה בזה בתוך ספרו. זוהי התבוננות הדדית שבה כל אחד ואחת מתפתחים ומשתנים מתוך זיקה אחרת למרחב: הזיקה של שמיר למרחב תהיה שונה מהזיקה של תלמידתו. באותו אופן רם מתאר כיצד לכל גישה סוציולוגית יש הקשר אינטלקטואלי שונה. את ההדדיות של "מסכת ההקשרים והסביבות" (עמ' 15) הנוגעים להתפתחות רעיון אפשר למצוא גם במטריצה ללימודי סוציולוגיה שרם מציג בספר:

הקשר חברתי ומוסדי	הקשר אינטלקטואלי	
מערכת שבאמצעותה מיוצר הידע – הקנייתו ותפוצתו, מערכת ההשכלה הגבוהה, במות פרסום, מכוני מחקר, משבצת השדה	ליבת התוכן של השדה, הגדרתו של מושא המחקר, השאלות הנדונות, מערכת המושגים, התזות המרכזיות, משבצת הפרדיגמה	סביבה פנים-דיסציפלינרית
סביבה חברתית שהתחום המדעי נדון בה ומשוקע בתוכה; הקשר פוליטי, ארגוני, לאומי וכלכלי	סביבה אינטלקטואלית חיצונית, מגמות סוציולוגיה עולמית, רוח הזמן, פילוסופיה של המדע	סביבה חוץ-דיסציפלינרית

אם אני מיישמת מטריצה זו על סוציולוגיה של לימודי מוגבלות, למשל, אני מקבלת את הדבר הבא:

הקשר אינטלקטואלי	הקשר חברתי ומוסדי
סביבה פנים־דיסציפלינרית	תזה ביקורתית לגבי תפקיד התרבות והחברה בעיצוב אי־שוויון גופני ומוגבלות
סביבה חוץ־דיסציפלינרית	מחשבה ביקורתית על גוף ומסדר רפואי, הגדרות מחדש של נורמליזציה ומדיקליזציה
סביבה פנים־דיסציפלינרית	יצירת כמות פרסום ומכוני מחקר לחקר מוגבלות בכריטניה ובארצות הברית
סביבה חוץ־דיסציפלינרית	תנועות פוליטיות לזכויות אדם, חקיקה חדשה המקדמת זכויות אזרח של אנשים עם מוגבלויות

לסיכום, רם מציע לבחון את הסוציולוגיה הישראלית באמצעות לוליינות תאורטית שאשמח לאמץ. מאז קריאת הספר, כשאני כותבת טענות תאורטיות אני שואלת את עצמי: מה האינטרס שעומד בבסיס הרעיון? אילו מומחים משתפים פעולה במפעל הרעיוני הזה? על ידי מי ולמען מי נכתבת הפרדיגמה? רם מבהיר את הריקוד שמתקיים בהיסטוריה הרעיונית בין שיקוף להשתקפות. זהו דואט של ממש בין סביבה ובין הקשר. ההיסטוריה של הידע הסוציולוגי נעה לאורך הספר קדימה ואחורה, הלך וחזור, בין מעגלים סוציולוגיים מקומיים ועולמיים, בין גישות תאורטיות לתמורות חברתיות. בדיון על התפתחות המחשבה הפמיניסטית בסוציולוגיה הישראלית, למשל, רם קושר בין תמורות אינטלקטואליות ובין הקמת המקלט הראשון לנפגעות אלימות במשפחה ומרכז הסיוע הראשון לנפגעות עבירות מין, הקמת ההוצאה לאור הפמיניסטית הראשונה, דוח מומחים על מעמד האישה בישראל משנת 1978, והקמת קהילה לחקר מין ומגדר באגודה הסוציולוגית הישראלית.

את כל זאת הוא עושה מתוך מודעות שנוהרת מסכמטיות של מיון, בהתייחסות מכבדת וביקורתית לכל גישה. הוא מצביע על דרכם המפותלת של מהלכים רעיוניים, שבדרך כלל כוללת פירוק, ביקורת שחושפת היבטים מוכחשים, ובנייה מחדש. לדוגמה, בדיון על הגישה של מה שרם מכנה "הבובריאנים החדשים" רם מראה כיצד סוציולוגים אלו עורכים פירוק של תאוריה בובריאנית בשלושה שלבים: חשיפה של היבט מוכחש בתוכה (מרכיב דתי שנמצא בציונות החילונית), ביקורת על השימוש המניפולטיבי בדת לפי צורכי הציונות האשכנזית (לשם יצירת היררכיה מול ערבים ומזרחים), ובנייה מחודשת ניאו־בובריאנית של דתיות (להבדיל מדת ממוסדת) הרואה בדת מקור להעצמה מזרחית ויצירת חלופה מזרחית, יהודית-ערבית. ואם אאמץ מהלכים אלו לתיאוריה הניאו־חזותית שאני כותבת על מבט, אני מבקשת ראשית להצביע על ממדים כוחניים אייבליסטיים מוכחשים בתוכה, שמדירים אנשים בעלי עיוורון; שנית, לחשוף דיכוטומיות היררכיות בין חושים וקטגוריות כמו ראייה-מגע/גבר-אישה; ושלישית, לבנות מחדש תאוריה חזותית באופן שמביא בחשבון ספקטרום של ראייה, עיוורון וחושים אחרים בניתוח חברתי ומגדרי.

ספרו של רם העניק לי כלים לחשוב על המחשבה שלי. הוא גם עורר בי שאלות: עד כמה הסוציולוגיה שלי ישראלית? כיצד אני יכולה לראות ולדמיין שילוב של תחומי רוח כמו לימודי מוגבלות, חושים וגוף בקנון סוציולוגי ישראלי? מה הדימוי השולט במחשבה

הרעיונית שאני חלק ממנה? אילו היררכיות יש בתוך התאוריה שמחקרי ממוקם בה? ואילו חלופות הגישה התאורטית שלי מציגה, ומול מי? שמחתי על ההזמנה ללמוד על הסיפור שלנו, כתלמידים וכמרצים לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, ולהבין טוב יותר את ההיסטוריה הארגונית והרעיונית של המקום שבו אנו בוחרים להימצא.

סיפורים על סוציולוגיה ישראלית

חאלד פוראני*

מפגשים סביב ספרים

עבורי, קריאת עבודתו החשובה של אורי רם הסוציולוגיה הישראלית: היסטוריה רעיונית, 1882-2018 הייתה במונח מסוים חזרה לנקודת ההתחלה. הרגעים המעצבים של הכשרתי הסוציולוגית הקצרה באוניברסיטת חיפה כללו קריאות חוזרות ונשנות של הפרק המכונן של רם בנושא חברה ומדעי החברה בספרו החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים (רם, 1993). לפלסטיני צעיר וחסר ניסיון, שמגיע מבית הספר התיכון הישר למוסד ישראלי שמחנך בעיקר אוכלוסייה לאחר שירות צבאי, ההקדמה של אורי הציעה מנוחה, משב רוח מרענן, שאת חשיבותו לא הצלחתי להבין לגמרי באותה תקופה. במבט לאחור אני מבין עכשיו שהוא הציע לי מוצא בר קיימא אל מחוץ למטריצת השליטה של החברה הישראלית. בדבריו נתן לי אורי אפשרות לראות סוציולוגיה – סוציולוגיה ביקורתית מסוימת – בפעולה. בהשתמשו בארסנל סוציולוגי על מנת להציץ מעבר לתנאי שליטה, אורי השתמש במתודולוגיה יוצאת דופן שלדעתי אנו פוגשים היום שוב בספרו. אם נשתמש במונחי שוק הפיקוח והמעקב, הפורח בימינו, המונח שעולה על הדעת כאשר חושבים על המתודולוגיה של אורי הוא droning. האינטלקט של אורי מרחף מעל שיחות סוציולוגיות המפוזרות על פני זמן ומרחב, ואז – בדיוק יוצא מן הכלל – הוא צולל כעיט אל רגעים מסוימים בשיחות אלו כדי לצוד מתוכן תובנה. הספר הוא אוצר של תובנות, גם אם אינו חף לגמרי מהפרעות, שהרי הוא מרחף מעל 140 שנה כמעט של שיחות סוציולוגיות ישראליות ושל יסודותיהן הפילוסופיים. בסקירתו את התחום אורי מזהה ארבעה גלים נפרדים: מבשרים, מייסדים, מבקרים ו"פוסטיים", האחרונים נושאים סימנים המצביעים על בובר כמבשר, אומר לנו אורי, ובכך מסמן אותם כמגמות ניאובובריאניות. אני רוצה להודות לאורי על שבכתבת סיפור הסוציולוגיה הישראלית הוא סיפק גם סיפור מסוים על החברה הישראלית, מלא בתובנות, חלקן מפתיעות ולא אינטואיטיביות. לדוגמה, אורי מציין כי 1967 לא הייתה נקסה (בסיגה, בערבית) רק עבור חברות ערביות, אלא גם עבור בן-גוריון. כמה סופוֹקְלִי! שהרי המשוררים הטרגיים מלמדים אותנו גם כיצד ניצחון מלווה בתבוסה. כמו הערבים שכבש, גם בן-גוריון הובס, ונפילתו הגיעה לשיאה בתבוסת גוש השמאל בפוליטיקה הישראלית בשנת 1977. עוד אני רוצה להודות לאורי על שסיפק כמה תובנות חדשות לגבי עבודתם של מורי היקרים, הנרי רוזנפלד, שולמית כרמי ודבורה ברנשטיין. ואם בהכרה במורים עסקינן, אולי זה מקום טוב לציין את אלה שנתנו לאורי השראה לעבודה זו, בעיקר בורדייה והברמאס. בעקבות בורדייה אורי מתייחס אל הסוציולוגיה כאל שדה לימוד "עצמאי למחצה" העוסק ב"קיום חברתי". מהברמאס הוא לוקח את "התאוריה הביקורתית הדמוקרטית", האוחזת בהנחות היסוד של הנאורות ומתוכן נושאת הבטחות לפרויקטים מודרניים של חופש.

לתחושתי, מורשת שני ההוגים הללו מגדירה הן את האפשרויות הן את גבולות הסקירה של אורי את התחום. מתוך כך הוא נותן לנו הזדמנות להתמודד עם כמה שאלות על עבודתו

* ד"ר חאלד פוראני, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

הגבול של הסוציולוגיה, או ליתר דיוק על האוטונומיה (או היעדרה) של "האינטלקט הסוציולוגי": איזה סוג של סיפור אפשר לספר על סוציולוגיה ועל האופקים שאפשר לשאוף אליהם בהמשך הסיפור. אורי אינו מתייחס לאופנים שבהם בורדייה והברמאס גם מנחים את המסע שלו וגם קובעים לו מדדים; בעיניי, בכך טמונות האפשרויות וגם המגבלות של עבודתו.

באשר לגבולות הסוציולוגיה, כלומר תוכה וברה כדיסציפלינה אקדמית במוסדות מודרניים להשכלה גבוהה, אורי נוקט עמדה מבולבלת ומבלבלת כשהוא מייחס לתחום אוטונומיה במקום שזו אינה קיימת. בהסתמך על בורדייה בגישתו ל"סוציולוגיה של הסוציולוגיה", אורי רואה בסוציולוגיה שדה "עצמאי למחצה" של ידע על "קיום חברתי". ולמרות זאת, נראה שהוא נוקט עמדה הפוכה כאשר הוא טוען כי טקסטים סוציולוגיים שומרים על "מעגליות מסוימת" ביחס להקשרים שלהם וכי הסוציולוגיה עצמה "תואמת" ל"גלגלי החברה" שבה היא "מוטבעת".

באופן דומה, נראה כי הראייה הסוציולוגית מושעת כאשר אורי משתמש בקטגוריה של "קיום חברתי". "החברתי" נותר כנתון מובן מאליו, לא מעורער, אפירורי. בעיניי, אירוני שבספר הסוקר ניתוחי מציאויות שהתהוו במרחבים ובזמנים ספציפיים, הקטגוריה המכוננת של "החברתי" נחשבת אקסיומטית. הנחה זו מפתיעה אף יותר כאשר אורי דן בראיות הקוראות להשהות אפילו את השימוש ב"חברתי" כקטגוריית ניתוח. לדוגמה, במונחים שאין לטעות בהם אורי מזכיר לנו כיצד ביסוד המסורות הסוציולוגיות של אמיל דורקהיים וגם של שמואל נח אייזנשטדט - שני Staatsdiener - עמדה הדאגה לבריאות הרפובליקות שלהם ולהבניית דמות האזרח הראוי. כך שגם כאשר נדמה שהדבר מתבקש ממש, אורי מותיר אותנו מבלי לבחון את המובנות-מאליה הנרכשת של "החברתי", שהיא תנאי המאפשר את הופעתה ההיסטורית של הסוציולוגיה. הוא גם אינו בוחן את הניתוק של הסוציולוגיה כמדע מודרני מתחומים אחרים.

במקום זאת אורי משתמש במונחים מנרמלים כדי לתאר את התהליך הזה, למשל כאשר הוא מתאר את הסוציולוגיה כ"מופרדת" מפילוסופיה, מתאולוגיה ואפילו מאתיקה. הסוציולוגיה מוצגת אפוא כרציונלית, ולא כסימפטום של היחלשות הרציונליות. אולי בלי משים אורי שוב נותן לנו הזדמנות להתבונן בסוציולוגיה כסיפור שהחברה מספרת לעצמה על עצמה. שכן הוא עוזר לנו לזכור שבמקרה של "תורת המודרניזציה" בדברי ימי הסוציולוגיה האמריקנית, ארצות הברית לא רק סיפרה לעצמה סיפור (אורי מכנה תאוריה מסוימת זו "אידאולוגיה") על "החיים הנורמטיביים" בציון החדשה, אלא גם על העולם החדש שביקשה ליצור בצלמה ובדמותה. באופן דומה, אורי קובע כי הדיסציפלינה שלו התאימה את עצמה ל"גלגלי החברה הישראלית", מה שהופך את סיפור הסוציולוגיה הישראלית גם לסיפור החברה הישראלית.

הספר הזה משאיר אותי אפוא עם שאלה לגבי סוג הסיפור שאפשר לספר על סוציולוגיה. בכותרת המשנה של הספר אורי מתאר את גרסתו לסיפור הסוציולוגיה הישראלית וקובע כי היא רעיונית; אבל אני תוהה אם התייחסות זו שגויה, מכיוון שאני חושד כי סיפורו של אורי אינו רעיוני אלא אתי במהותו. מבחר הראיות שהוא מביא כמעט בכל עמוד תומך בפרשנות זו, ולכך יש כמה דוגמאות בולטות. הוא מתייחס למסעו של דורקהיים לייסודו של מדע החוקר כיצד תיתכן קהילה מוסרית לאחר קריסת המשטר הישן (Ancien Régime),

שאלה שממצבת את ההשתתפות בחברה מגובשת ככינון המעשה המוסרי. ואז, בהיסטוריה המוקדמת של הגרסה האמריקנית לדיסציפלינה, קורסים בסוציולוגיה החליפו את קורסי האתיקה. וסוציולוגיה הייתה גם המסלול שמשך סטודנטים עם מחויבויות פוליטיות בעקבות מחאות שנות השישים. לבסוף, אורי מציין (בעקבות מייקל ברוויי) שבשעה שהחברה העכשווית סתה ימינה, הסוציולוגיה העכשווית סתה שמאלה. הנוכחות המהותית הזאת של האתיקה יוצרת אצלי את הרושם שסוציולוגיה היא סיפור מסוים או מערך סיפורים שחברה מספרת על עצמה. והאופי או התפקיד של הסוציולוגיה בסיפור הוא זה של המצפון, שלעיתים מסכים עם החברה ולעיתים ביקורתי כלפיה.

שתי קבוצות של בעיות מתעוררות אפוא בספר בעקבות אורי: ייחוס אוטונומיה מבולבלת או לא קיימת לדיסציפלינה הסוציולוגית, והתעלמות מההיבטים האתיים על ידי הכללתם בתוך האינטלקטואלי ומתחיתו. כאן אני כולל את השימוש שעושה אורי בשמו של בובר בתיאור מגמות בשני העשורים האחרונים של החברה והסוציולוגיה הישראלית. אורי אף קובע כי בובר הוא "מילת הקוד" שלו לתיאור מגמות אלו: פוסט-קולוניאליזם, פוסט-לאומיות, פוסט-מודרניזם, פוסט-חילוניות, אתנו-דתיות ויהוד. אבל אז נשאלת השאלה: מה טמון בחובו של שם? לדידי, הטענה שכל מגמות ה"פוסט" הן בהשגחה בובר משקפת ניסיון נחפו ואירוני לבסס גבולות בעזרת כלים שמקורם בעמדה אינטלקטואלית (של בובר) שלפיה הגבולות מתפתחים באופן דיאלוגי ולעולם אינם יציבים או אטומים. אנסה לתאר כמה מהבעיות שבעיניי נובעות מהחיפזון הזה לזרוק לכובע הבוברי או הניאו-בוברי אינספור מגמות חדשות בחברה ובסוציולוגיה.

ראשית, סיווג זה מזכיר את שלל הבעיות שהובילו ככל הנראה את מרקס להכרזת המפורסמת: "מה שבטוח הוא שאני לא מרקסיסט". אבל המידה שבה הסיווג הזה קרוב ל"בובר האמיתי" או רחוק ממנו אינה העיקר; ענייני הוא הצבתם של גבולות באמצעות קריאת מכלול מגמות על שם סוציולוג שקבע את פרויקט חייו כ"אנתרופולוגיה פילוסופית" וחתר "לאחד לבבות" ביחסים בין-סובייקטיביים. בכך יש מן ההסגרה, החשיפה - מכיוון שהפעולה חושפת את קיבוץ הגבולות של הדיסציפלינה; ויש כאן גם חטא למורשתו של אדם שמשמיתו חרגה מהסוציולוגיה ואפילו הלכה מעבר לה. ובשני אלה יש גילוי: כאשר אורי מכנה את כל המגמות האחרונות "בובריאניות", הוא ממחיש כיצד הסוציולוגיה היא דיסציפלינה לא אוטונומית וכיצד הסיפור המסופר עליה הוא הרבה יותר מאשר אינטלקטואלי בלבד.

ההתייחסות השגויה לסוציולוגיה כאל אוטונומית, ולו באופן חלקי, ניכרת בדיון של אורי בסוציולוג "ניאו-בוברי", יהודה שנהב-שהרבני, בסעיף שכותרתו "התחום הפוליטי", וכן בהכללתם של שני סוציולוגים שעבודתם לא נראית סוציולוגית (וקסלר וגורביץ') תחת הכותרת "סוציולוגים בובריאנים". אם רוצים לשייך את שנהב-שהרבני לשם מסוים, הייתי חושב שנכון יותר לחפש בכיוון של הוגים השייכים לספרות השוואתית ולאנתרופולוגיה מאשר לסוציולוגיה. וליתר דיוק, לשנהב-שהרבני - "הערבי-היהודי" - אפשר לקרוא "סעדיאני" על שום פנייתו לפוסט-קולוניאליזם או "אסדיאני" על שום פנייתו לפוסט-חילוניות.

יכולתי לטעון שהשתתפותו של אורי בריטואל האקדמי הזה של ייחוס, כמו החברה שבה מוטבע מקצועו, מכפיפה את הפלסטיני והמוסלמי לחוסר נראות. אך לא כך הוא. אורי למעשה עושה מחווה לסוציולוגיה הפלסטינית ומייחד לה חלק קצר משלה. טענתי

היא שהזיהוי של שנהב-שהרבני ושל סוציולוגים אחרים כבובריאנים מסתיר באופן פרדוקסלי מגמה רחבה הרבה יותר שבובר הוא אכן מתורמיה המרכזיים: הרחבת גבולותיו של הסובייקט הקרטזיאני. מגמה זו מאתגרת את רעיון הריבונות, אפילו את ריבונותה של קטגוריית ה"ריבונות". במתיחת גבולות אלו עד הקצה, המוטו של ההוגים אינו יכול להיות עוד "אני חושב, משמע אני קיים", אלא אולי "אני חושב, משמע אתה קיים"; או אולי, בצורה מאתגרת יותר, "אני חושב, משמע אני לא קיים"; או כל דבר דומה, שישבור את מעגל ההתייחסות העצמית (self-referentiality).

אילו נותר אורי ערני לחוסר היציבות של גבולות הסוציולוגיה ומתייחס למרכזיותו של הדיאלוג במחשבתו של בובר, אולי היה מסיים אחרת את סיפורו האתי. במקום לשדר תחושת מצוקה לקראת התנגשות בין הסוציולוגיה לפרנקשטיין (המדינה המודרנית) שיצר והטביע אותה, הוא היה יכול להציב שאלה מלאת תקווה, שאלה שהייתה חשובה מאוד לבובר ולכל אחד – לפניו או אחריו – אשר לא התפתה אחר מקסמי התבונה הריבונית: למה יכולה עדיין להפוך הסוציולוגיה? איזה שם עלינו לתת למדע שמעז לחקור בה בעת את קיומו ואת אי-קיומו של "החברתי"?

אולי הצגתי ביקורת נחרצת למדי על הנחות היסוד וטשטושי הגבולות בספרו של אורי, אבל אני רוצה לסיים בשתי שאלות, שתי "מתנות" שהספר מעניק. השאלה הראשונה נוגעת לאפשרות של סוציולוגיה ישראלית יחס טפילי למרכזים רבי עוצמה של ייצור ידע. אורי מציין כי הסוציולוגיה הישראלית ממשיכה "ליישם" תאוריות ושיטות שפותחו במקומות אחרים במקום לייצר או לחדש תאוריות, אולי כדי להסביר את היעדרה של מסורת מרקסיסטית בסוציולוגיה הישראלית, כפי שאורי מציין בהפתעה מסוימת. השאלה השנייה נובעת מהסיפור המופתי של אורי כיצד הקיבלה (כיוון התפילה) של הסוציולוגיה הישראלית התאימה את עצמה לשינויים אצל ההגמונים במערב. כך, הסוציולוגיה הישראלית המליכה תחילה את המזרח-אירופיים; אחר כך הלכה בדרכי הגרמנים ואירופה בכלל; בהמשך, לאחר מלחמת העולם השנייה, נהתה אחר האמריקנים; ולבסוף, בייאווה מהמודרניות המערבית, היא עקבה אחר הביקורת הצרפתית על המודרניות. לאור נדידת האינטלקט הזאת אני תוהה אם הסוציולוגיה הישראלית, או חלקים ממנה, ינהו בעתיד אחר הסוציולוגיה הסינית או אחר סוציולוגיה הנשלטת על ידי ממלכות נפט. ואכן, אם מלחמת העולם השנייה הציגה את פשיטת הרגל של אירופה, ובמיוחד את זו של גרמניה, והביאה את הסוציולוגים "לנדוד" לאמריקה – אזי לאחר פשיטת הרגל של האימפריה המקרטעת הזאת, על מלחמותיה, שווקיה וציוויה המסוכנים בתקופה של מגפה עולמית, לאן ינדוד האינטלקט של הסוציולוגים של ימינו, בתוך הסוציולוגיה או מחוצה לה?

מקורות

רם, אורי (עורך). (1993). החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים. ברירות.

מייסדים, ממסדיים, ממסדים ומבשרים: נרטולוגיה במבחן הזמן

יהודה שנהב־שהרבני*

לא בכל יום, וגם לא בכל דור, לוקח על עצמו חוקר בכיר לשרטט את מהלכה, גבולותיה ואפשרויותיה של הדיסציפלינה האקדמית שהוא חבר בה. זהו פרויקט נדיר גם במונחים השוואתיים ואני יכול לחשוב רק על מעט ספרים דומים בסוציולוגיה האמריקנית, הבריטית או במקומות אחרים (Abrams, 1968; Calhoun, 2007; Curtis & Petras, 1972; Hasley, 2004; Rinzivillo, 2019). אפשר להניח שתחלופנה עוד שנים רבות עד שיועמד פרויקט בסדר גודל דומה על הסוציולוגיה בישראל, דבר המבטיח לספר תוחלת חיי מדף ארוכה. אחרי ככלות הכול, אורי רם לא כתב אותו במשיכת קולמוס אחת. זהו פרויקט מתמשך שמתחיל כבר מן הדיסרטציה שלו בניו סקול לפני יותר משלושים שנה, ושבא לידי ביטוי בגלגולים שונים שלו במהלך השנים (רם, 2006; Ram, 1992, 2005; ועוד).

בספר שלפנינו אורי רם בוחן את התנאים והנסיבות הפוליטיות והתרבותיות שהולידו את "הסוציולוגיה הישראלית" כשדה ידע מובחן. הוא פורש את הרעיונות שעיצבו את הדמיון של הפועלים בשדה הסוציולוגיה, ומציג את המופעים של אותו דמיון בפרישה על פני זמן. לספר ארבעה שערים כרונולוגיים ובכל אחד מהם אורי עוקב אחר הסוכנים ההיסטוריים שמקדמים את עלילת הסוציולוגיה: המבשרים (1882-1948), המייסדים (1948-1977), המבקרים (1977-1993) והפוסט־יים (1993-2018). בכל שער אפשר למצוא חלוקה לקהילות אפיסטמיות ספציפיות יותר שהופכות את השדה לדינמי, גנרטיבי וקונפליקטואלי. למרות כובד משקלו האנציקלופדי של הספר והידע הרב האצור בו, הקריאה זורמת, מהנה ושוטפת.

הספר ממקם את אורי רם כנרטולוג החשוב ביותר של הסוציולוגיה בישראל, שכן הוא משמש כמוציא והמביא של הדיסציפלינה וגיבוריה. במהלך שאפשר לכנותו ממזרי אורי משמש בעת ובעונה אחת גם מחברו של הסיפור וגם דמות בעלילה. מהלך דומה הוא עשה בתחילת שנות התשעים כשפרסם את הקובץ החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים, שבו העמיד במרכזו של יוכוח ההיסטוריונים חלופה של "סוציולוגים חדשים", הגדיר את מעמדם, ובאותה הזדמנות טבע את המושג "פוסט־ציונות" ("לקראת סוציולוגיה פוסט־ציונית", עמ' 32) שהביא לפולמוס גדול באותה העת (רם, 1993). זה היה מהלך פורץ דרך מכיוון שהציע פרשנות סוציולוגית ליוכוח ההיסטוריונים עצמו וטען שהוא אינו נסוב בהכרח על העבר אלא על מחלוקות בהווה, ובעיקר על מחלוקות לגבי הזהות הלאומית שהתגלעו בשנות התשעים. אני זוכר את ההתרגשות שאחזה בי כאשר לימדתי את הספר פורץ הדרך ההוא בקורסים שלי על החברה בישראל. היו אלה הימים הראשונים לאחר

* פרופ' יהודה שנהב־שהרבני, החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, אוניברסיטת תל אביב

הפצעת הסכמי אוסלו, ורם תלה את פרסום הספר בצורך לקביעת סדר יום חדש לאחר ההכרה ההיסטורית בין ישראל לתנועה הלאומית הפלסטינית.¹ כמו כל מפעל אינטלקטואלי נועז ורחב יריעה, גם מפעל הספר הסוציולוגיה הישראלית: היסטוריה רעיונית, 1882-2018 מעמיד את עצמו מטבע הדברים לביקורת ולפולמוס. כאשר קראתי את הספר חשבתי במיוחד על עבודת הגבול של אורי בסימון שדה הסוציולוגיה הישראלית ("עניינו של ספר זה הוא ההיסטוריה הרעיונית של הסוציולוגיה הישראלית שנכתבה על אודות ישראל [בדרך כלל] ובידי ישראלים [...]"), עמ' 9). אפשר לשאול למשל מדוע הספר כולל רק טקסטים שנכתבו בעברית ומתעלם מטקסטים שנכתבו על ידי סוציולוגים ישראלים בערבית (המילה "ערבית" אינה מופיעה באינדקס). או מדוע החליט רם להשאיר מחוץ לשדה את האנתרופולוגיה, תאומתה של הסוציולוגיה, במיוחד לאחר שההבדלים ההיסטוריים ביניהם התטשטשו. אורי מודע לביקורת הזאת, וניכר שזוהי תוצאה של החלטות מתודולוגיות ותאורטיות מושכלות שקיבל במודע. כדי לעמוד על מקורן של החלטות אלו אני ממליץ לקרוא את הסוציולוגיה ביוגרפיה שאורי כתב לאחרונה (בעקבות הסקיצה לאנליזה עצמית של פייר בורדייה; ראו בורדייה, 2007). הסוציולוגיה ביוגרפיה הזאת משלימה את הספר שלפנינו ומשקפת את תנאי הפתיחה שלו. אורי מעיד על כך בעצמו: "זהו ספר שמבוסס על עיון ועל פרשנות מקצועיים למהדרין; עם זאת הוא מביא לידי ביטוי את התעניינותי ואת התנסותי האישית בתחום – ובמובן זה זהו גם ספר אישי מאוד" (עמ' 19).

אורי מגדיר בעיקר שלושה מקורות תאורטיים לפרויקט הסוציולוגי שלו, המשקפים את המוסדות שבהם למד: הסוציולוגיה המרקסיסטית (מן הלימודים באוניברסיטת חיפה), היסטוריה חברתית (אוניברסיטת תל אביב ואסקס באנגליה) ותאוריה ביקורתית (הניו סקול בניו יורק). אין תמה אפוא שהוא מנסח את הסוציולוגיה כהיסטוריה, ולא רק כאוסף של אשכולות תאורטיים או פרדיגמות מתחרות שעומדות זו לצד זו ללא ממד טמפורלי. יותר מכך, נדמה לי שבספר הזה אורי מבקש להתגבר על חוסר הנחת שלו (ושל כולנו) מן הפילוסופיה הקאנטיאנית המעוגנת בלב הסוציולוגיה באמצעות הפילוסופיה של ההיסטוריה. הוא אינו מתחייב לכך במפורש, אולם ניכרת בו ההשראה של הגל, אם לא באופן ישיר אזי באמצעות "מייפי כוח" של הגל כמו מרקס, אי. פי. תומסון, אריק הובסבאום, הרברט מרקוזה, יורגן הברמאס והוגים אחרים שהשפיעו עליו. יש להזכיר שהסוציולוגיה הקלאסית היא קנטיאנית בכך שהיא מבוססת על שימוש אפרירי בקטגוריות תאורטיות, על פיצול תהומי בין סובייקט ואובייקט או בין תאוריה ופרקטיקה, ועל טשטוש הציר הטמפורלי לטובת מבנים סטרקטורליסטיים. הגל לא שעה לאזהרתו של קאנט שלא לעבור את גבולות ההכרה ולהשאיר את "הדבר כשלעצמו". הוא ניסח פילוסופיה טוטלית של ההיסטוריה, שלפיה ידע מושג על ידי תודעה שמודעת לעצמה, או שמתודעת לעצמה בתהליך היסטורי. בהקשר זה חבל שאורי הקצה מקום שולי לפוליטיקה הזהויות – למשל המזרחית, הפמיניסטית והפוסט-חילונית – המניעה תהליכים דומים של תודעה עצמית.

1 בדעבד אני חושב שזו הייתה אשליה שכולנו נעטפנו בה ושגרמה לנו להניח הנחות מדומות על הכיוון שאליו לוקח אותנו סדר יום חדש. בסופו של דבר הסכמי אוסלו לא רק קיבעו את הסדר הקולוניאלי, אלא גם העצימו אותו והקחו את עוצמת המחשבה הביקורתית. האשליה הזאת הייתה גם מנת חלקו של כתב העת תיאוריה וביקורת, שהייתה באותה עת שותף לעריכתו.

מכל מקום, הסוציולוגיה של אורי רם היא במודע תהליך היסטורי ולא מימיזיס או שיקוף ישיר של טבע החברה ("הסוציולוגיה משקפת את סביבתה ואת זמנה ומגיבה עליהם, אך לא תמיד ישירות וחד משמעית", עמ' 10). יתר על כן, ההתקדמות בעלילה מבוססת במידה רבה על מערך של שלילות דיאלקטיות עם סינתזות ארעיות ("חלקו האחרון [...] עוסק בהתקרבות סמויה ושקטה בין הזמנים המנוגדים", עמ' 17; [...] גישת השסעים לגווניה [...] שימושה גשר בין הסוציולוגיה הממסדית והביקורתיות [...]", עמ' 249). כדאי לשים לב במיוחד למתח (הדיאלקטי) שבין הניתוח ההיסטורי והקטגוריות שאורי בוחר על מנת למיין ולקטלג את האסכולות השונות. אלה הם תמיד סוכנים דינמיים פועלים ולא שמות עצם: מייסדים, ממסדיים, ממסדים, משוסעים, מבשרים וכדומה. בכל אחד מן המקרים הללו הוא מאתר את הסוכנים והנשאים של פרדיגמות המחקר השונות.

כך למשל, כאשר הוא עוסק במבשרים מגלה לנו אורי שמות לא ידועים לרוב הסוציולוגים, כמו אלפרד בונה, פרנץ אופנהיימר וזיגפריד לנדסהוט, שהיה תלמידם של אלפרד ובר, קרל יספרס ואדמונד הוסרל. אורי יהיה הראשון שיסכים שהכתרת האנשים הללו כמבשרים נקבעת בדיעבד, רק בנקודה שבה הנרטולוג מחליט לשים נקודה סופית. משום כך דינם של המבשרים הוא תמיד להיות מבשרים, כאילו לא הם בישרו את העתיד אלא העתיד הוא שבישר אותם. כמו שכתב בורחס על קפקא: "אלמלא כתב קפקא את כתביו לא היה איש מגלה בהם את הייחוד הזה. למען האמת, הוא לא היה קיים כלל [...] עובדה היא שכל סופר יוצר את המבשרים שלו" (בורחס, 1976, עמ' 156-159). מטבע הדברים, ברבות הימים יבוא מי שיבוא ויבקש לכתוב את המשכו של הסיפור ולהציג פרקים חדשים בהתפתחות ההיסטוריה הרעיונית של הסוציולוגיה. הפרקים העתידיים הללו עשויים לשנות, במבט לאחור, את נקודת ההתחלה שאורי בחר בה ולהסיט את העלילה לאפיקים אחרים.

כך או כך, הספר הזה הוא מתנה גדולה, תשורה בין־דורית של אורי רם לסוציולוגים ולסוציולוגיה, ועל כך מגיעה לו תודה עמוקה. אין לי ספק שימצא את מקומו כספר חובה בתוכניות הלימודים וגם כמדריך בתהליך החניכה של מי שנכנסו זה עתה בשערי הסוציולוגיה.

מקורות

- בורדייה, פייר. (2007). *סקיצה לאנליזה עצמית* (בתרגום נעם ברוך). הקיבוץ המאוחד.
- בורחס, חורחה לואיס. (1976). קפקא ומבשריו. בתוך חורחה לואיס בורחס (עורך), *גן השבילים המתפצלים* (בתרגום יורם ברונובסקי). הקיבוץ המאוחד.
- רם, אורי (עורך). (1993). *החברה הישראלית: היבטים ביקורתיים*. ברירות.
- רם, אורי. (2006). *הזמן של הפוסט*. רסלינג.
- Abrams, Philip. (1968). *The origins of British sociology*. University of Chicago Press.
- Calhoun, Craig (Ed.). (2007). *Sociology in America: The ASA centennial history*. University of Chicago Press.
- Curtis, James E., & John W. Petras. (1972). The sociology of sociology: Some lines of inquiry in the study of the discipline. *The Sociological Quarterly*, 13(2), pp. 197–209.

- Halsey, A. H. (2004). *A history of sociology in Britain: Science, literature, and society*. Oxford University Press.
- Ram, Uri. (1992). *The Israeli sociological imagination* [Unpublished doctoral dissertation, The New School].
- Ram, Uri. (2005). *The changing agenda of Israeli sociology: Theory, ideology and identity*. State University of New York Press.
- Rinzivillo, Guglielmo. (2019). *A modern history of sociology in Italy and the various patterns of its epistemological development*. Nova Science Publishers.

הסוציולוגיה של אורי רם: מבט ביקורתי ללא מגדר

אורנה ששון-לוי*

מפגשים סביב ספרים

בספר מרשים זה, אורי רם לקח על עצמו פרויקט מונומנטלי – לתאר ולנתח את השינויים שעברה הסוציולוגיה הישראלית במהלך 136 שנים. בעיני זהו ספר חשוב, מאוד מעניין ומאוד מלמד. התרשמתי מאוד מרוחב היריעה העצום, מהיקף הידע הפילוסופי, ההיסטורי והסוציולוגי חוצה הגבולות, ומהאומץ לקחת על עצמך פרויקט רב-ממדי בלי להתנצל. מצאתי את עצמי קוראת את הספר בשקיקה ומסמנת מייד משפטים שאשתמש בהם בקורס מבוא, רעיונות לקורס תאוריות ונקודות למאמר שאני כותבת.

מעבר לבהירות התאורטית, אחד הדברים שאני אוהבת בספר הוא הקונטקסטואליזציה של התאוריות הסוציולוגיות. כשאורי כותב על הסוציולוגים שהוא מעריך, הוא מתאר גם את בית הגידול האישי שלהם, את בית הגידול האקדמי שלהם ולעיתים אף את עשייתם הפוליטית. נוסף על כך, כאשר הוא דן בתאוריה הוא מדגיש את האופן שבו התקופה ההיסטורית הספציפית אפשרה אותה. כך, הניתוח של אורי בספר קושר בין היסטוריה אישית, היסטוריה קולקטיבית והיסטוריה של הרעיונות, שהמפגש הספציפי ביניהם מתגלם לבסוף בסוציולוג החוקר עצמו. בבחירה לכתוב על הסוציולוגיה מתוך ההקשר שלה יש הבעת עמדה ברורה בוויכוח מול הפוזיטיביסטים המאמינים שמדעי החברה הם אובייקטיביים ושלזוהו של הסוציולוג אין כל קשר לעבודת המחקר שלו. בספר אורי מתווכח ישירות עם עמדה זו (למשל בוויכוח עם משה ליסק) וגם מגלם את עמדתו התאורטית, כשהוא מדגיש בטקסט את חשיבות המיקום החברתי של הדובר כדי להבין את הסוציולוגיה שלו.

מי שזוכה ליחס מיוחד בתוך הקשר זה הוא ברוך קימרלינג. למען הגילוי הנאות, פרופ' קימרלינג היה המנחה שלי גם בעבודת התזה וגם בעבודת הדוקטורט, ועבדתי איתו שנים רבות. ברור אפוא שהתרגשתי לקרוא את הפרק. אבל זה לא פרק סנטימנטלי, אלא בחינה לעומק את עבודתו הסוציולוגית של קימרלינג. הפרק הזה משמש את רם לשתי מטרות חשובות. הראשונה היא מטא-סוציולוגית: אף שברוך קימרלינג לא היה איש של התאוריות הגדולות אלא של תאוריות בטווח הביניים, אורי בוחר להראות דרך הסוציולוגיה שלו את השינויים בתאוריות הגדולות בחשיבה הסוציולוגית הישראלית.

נקודת השבר המרכזית בהיסטוריה של הסוציולוגיה בישראל היא המעבר מסוציולוגיה מגויסת לסוציולוגיה ביקורתית. העבודה של קימרלינג מדגימה מעבר זה, כשהיא נעה מסוציולוגיה פונקציונליסטית (בשלבם של "המערכת המופסקת"; (Kimmerling, 1985) לסוציולוגיה ובריאנית וקונפליקטואלית "המשוחררת מלפיתת הלאום". מכיוון שקימרלינג לא חשש להמשיך ללמוד ולאמץ דרכי חשיבה חדשות, אפשר להדגים באמצעותו את היישומיות של התאוריות השונות ולהעריך את אפשרות התזוזה ביניהן.

המטרה השנייה של הפרק על קימרלינג חשובה עוד יותר, בעיני אורי: קימרלינג היה הראשון שזיהה כי הסכסוך היהודי-ערבי הוא הגורם העיקרי בעיצוב המבנה החברתי

* פרופ' אורנה ששון-לוי, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה והתוכנית ללימודי מגדר, אוניברסיטת בר-אילן

בישראל (ראו למשל Kimmerling, 1989). לפי גישתו, החברה הישראלית נוצרה בתהליכי קולוניזציה שמשמעותם התנגשות בין מהגרים מתיישבים ובין חברה ילידית פלסטינית (קימרלינג, 2004). התנגשות זו היא שמעצבת את המבנה המוסדי ואת הצביון התרבותי של כל אחת מהחברות. לכן בסוציולוגיה שקימרלינג התווה, הסכסוך הוא המסגרת העיקרית להבנת החברה הישראלית. בניתוח כזה, הכיבוש של 1967 איננו מופע מקרי או ארעי בהיסטוריה של ישראל, אלא אירוע המשכי המאפיין את פעולת המערכת ההיסטורית בכללותה.

זאת כמובן הנקודה שבה אורי רם מתחבר לקימרלינג, ובמידה רבה ממשיך אותו. בעבודה של אורי עצמו, הסכסוך – או בלשונו, הניאוקולוניאליזם – הוא הסבר כללי ומקיף כול להיסטוריה, לחברה ולתרבות בישראל. אף שעבודתו של אורי מתפרשת על פני תחומים רחבים כגון גלובליזציה וניאוליברליזם והוא מנתח את השלכותיהם על אוריינטציות אזרחיות, פוליטיות, כלכליות ודתיות בישראל, הסכסוך הוא כמעט תמיד נקודת התחלה וגם נקודת קצה בניתוחים אלו.

אבל אליה וקוץ בה: ההתמקדות של רם בניאוקולוניאליזם והמבט הרחב מאוד על תהליכים היסטוריים וגאופוליטיים אינם משאירים לו מקום לעמוד על ההקשר האישי של הסוציולוגיה שלו עצמו. כך נשארת עבודתו בעמדת המוצא של השמאל האחוס"לי הגברי, ללא בחינה של החברה בישראל מנקודות מבט אחרות. אני כן רוצה לתת לאורי קרדיט על כנות ומוודעות, שכן במאמר היפה שלו "אורי, דגם 1950: סוציו-ביוגרפיה של סוציולוג ישראלי" הוא אומר במפורש: "לא נסחפתי אל קסמה של הפוליטיקה של הזהויות, משהו עמוק נותר בי מן השמאל הישן, החילוני והאוניברסליסטי" (רם, 2020, עמ' 577).

בשל העמדה האוניברסליסטית, שכמעט מנוגדת לקונטקסטואליזציה שאורי עושה לתאוריות הסוציולוגיות, אין למעשה מגדר בספר. הספר אינו רואה מגדר כקטגוריה חברתית משמעותית ולא כקטגוריה אנליטית מרכזית לניתוח סוציולוגי, כנראה משום שאורי רואה מגדר כמנותק מהנושא שבאמת מעניין אותו – ניאוקולוניאליזם. אני רוצה לטעון כאן שתי טענות. ראשית, אטען כי אי-אפשר להפריד בין הבניות מגדריות ובין הסכסוך היהודי-ערבי, והם קשורים זה בזה בדרכים רבות. שנית, אטען כי מחקר מעניינים מגדריות הוא קריטי מכיוון שהוא מאפשר לראות ולהבין מבנים חברתיים רחבים גם מעבר למגדר.

נתחיל עם הטענה הראשונה. חוקרות רבות טוענות כי מיליטריזם, כיבוש, סכסוך, ביטחון, מדינה, לאום ואזרחות הם קטגוריות ותופעות חברתיות ממוגדרות וממגדרות (ראו למשל Aharoni, 2011; Harel-Shalev & Daphna-Tekoah, 2020; Izraeli, 1997; Lomsky-Feder & Sasson-Levy, 2018). המרכזיות של נושאי ביטחון בישראל והזיהוי ההדוק של ביטחון עם גבריות דוחקים נשים לשוליים בתחומי חיים שונים. כשהגדרת האזרח הטוב מסתמכת על ההשתתפות הפעילה באלימות המדינתית, המיליטריזם מכונן את הנשים כסובייקט אזרחי לא שלם. במצב כזה לא מפתיע ששוויון מגדרי מנוסח גם הוא במונחים צבאיים, והמאבק של נערות צעירות על שוויון מגדרי מתמקד היום בתביעה להשתתף באלימות המדינתית שמפעילות היחידות המיוחדות בצבא. כלומר, נשים מקבוצות יהודיות חזקות הבינו שהן יכולות להשתמש במיליטריזם כבמנוף לקידום סטטוס, אם בצבא אם בפוליטיקה הישראלית (Sasson-Levy & Hartal, 2018). כך, נשים הן גם קורבנות וגם מרוויחות של המיליטריזם הישראלי, אך הן בשום פנים ואופן אינן מנותקות ממנו. מחקר

שבוחן את הסוציולוגיה של הסכסוך ומתעלם מהמשמעויות המגדריות המרובות שלו מציע תמונה חלקית בלבד של החברה בישראל.

אבל אני רוצה לטעון יותר מזה. לטענתי הגיע הזמן שגם חוקרים מנוסים, מהמיינסטרים של הסוציולוגיה הישראלית, יחקרו את החברה בישראל מפרספקטיבה מגדרית. אמנם עדשה מגדרית מחייבת את החוקרים "לעשות סוציולוגיה" מתוך פרספקטיבות שהם אינם מורגלים בהן, כגון גוף, רגש, מיניות, היריון ולידה, משפחה, אלימות, עוני ושוליות, אולם אין לי ספק שפרספקטיבות אלו יעשירו מאוד את המחקר הסוציולוגי של ישראל.

אדגים: התהליכים בתחום יחסי המגדר בישראל מאופיינים בצעד קדימה, שני צעדים אחורה (או להפך). התנועה איננה ליניארית לכיוון הגברת תודעה מגדרית שוויונית ומתוך כך צמצום פערים מגדריים, אלא היא תנועה בשני הכיוונים – לשיפור מעמדן של נשים ובד בבד לפגיעה במעמדן. כך למשל שיעור ההשתתפות של נשים בשוק העבודה עלה, ונשים מהוות כיום 47% מכוח העבודה בישראל; אך בה בעת פער השכר בישראל הוא השלישי בגובהו מבין מדינות ה־OECD (קלינגבייל, 2020). ישראל היא אפוא שיאנית בתעסוקת נשים, אבל גם בפערי שכר מגדריים (מזן, 2019). מצב זה היה קיים עוד לפני מגפת הקורונה, והמגפה הביאה להקצנה של ההבדלים המגדריים – נשים בהיריון, נשים חרדיות ונשים ערביות היו פגיעות במיוחד ופוטרו מעבודתן בשיעורים גבוהים יותר.

בהשכלה הגבוהה חל בעשורים האחרונים שיפור משמעותי: שיעור הנשים בעלות תואר אקדמי, מתואר ראשון ועד דוקטור, גבוה משיעור הגברים המשכילים (במיוחד בחברה הפלסטינית בישראל). ואולם היתרון ההשכלתי של נשים אינו מסייע בצמצום אי־השוויון הכללי – ככל שההשכלה של גברים ונשים גבוהה יותר, כך גדל הפער בשכר ביניהם.

גם בנושא של פגיעה בגוף האישה ומיניותה התנועה איננה ליניארית. תנועת MeToo הכריחה את הציבור להתמודד באופן ישיר עם תופעות של אלימות מינית בעבודה או במשפחה וסייעה להעמיק את התודעה הציבורית לגבי פגיעות מיניות ולהגביר את הדיווחים עליהן. בה בעת, האירועים של אונס קבוצתי (באיה נאפה או באילת), אונס של קטינות (במלונית בידוד) ורצח נשים בכתיחה מעידים שישראל 2021 אינה מספקת לנשים מרחב בטוח, מכבד ושוויוני. בעולם הפוליטי, אף שבכנסת ה־20 הגענו למספר שיא של 37 חברות כנסת, לכנסת ה־24 (מרץ 2021) נבחרו רק 30 נשים (אולם יכהנו בה יותר נשים בעקבות החוק הנורגבי).

רק בראש מפלגה אחת (העבודה) עומדת מנהיגה, ולא כל חברות הכנסת מחויבות לערכים של שוויון מגדרי. לא רק שעדיין יש מפלגות שאינן מקבלות נשים כלל, לאחרונה גם נכנסה לכנסת מפלגת נעם, שנושאת את דגל השמרנות המגדרית, בלשון המעטה. בדירוג הבינלאומי של ייצוג נשים בפרלמנטים, ישראל ירדה למקום ה־91 ועומדת אחרי סומליה, עיראק, מצרים ורואנדה (ירון, 2021). עם זאת, בעת כתיבתן של שורות אלו הושבעה הכנסת ה־24 כשבממשלה מכהנות לראשונה תשע שרות, המהוות 32% מחברי הממשלה. זאת ועוד, לראשונה ישבו שלוש נשים בקבינט הביטחוני, ושרת הכלכלה – אורנה ברביבאי – תעמוד בראש ועדת חוץ וביטחון. שוב אנו עדים לתנועות מטוטלת חריפות בנושא השתתפות הנשים במוקדי קבלת ההחלטות. קל להראות תהליכים דואליים דומים ביחס לשירות הנשים בצבא (המאבק על פתיחת תפקידים בפני נשים), ביחס להשתתפות נשים בעולם התקשורת והתרבות בישראל (למשל המתח בין שיעור הייצוג לאופן הייצוג) ועוד. דוגמאות רבות אלו ממחישות היטב את תנועת המטוטלת שבין העלייה במעמדן של נשים מחלק

מהקבוצות החברתיות בישראל ובין התמשכותם של פערים מגדריים משמעותיים. לכן חוקרות רבות המשיגו את המהפכה הפמיניסטית במדינות המערב כמהפכה המושהית או כמהפכה הלא גמורה. נראה כי בישראל של שנות האלפיים המהפכה המגדרית רחוקה מסיום, ולעיתים נדמה כי היא אף הולכת ומתרחקת.

כאן אני רוצה לחזור לטענה המקורית שלי, שלפיה הניתוח המגדרי מספק כלים לבחינת שינויים במבנה הכוח בחברה בישראל. בעקבות הניתוח שמשמש במגדר ככלי אנליטי נוכל לשאול: מה תנועת המטוטלת בנושא המגדר מלמדת אותנו על מבנה היחסים בין קבוצות אחרות בחברה בישראל? האם אפשר ללמוד ממנה גם על תנועת מטוטלת במעמד של המזרחים בארץ? ובזה של להט"בים? והאם אפשר להמשיג את היחסים בין יהודים לערבים בישראל כתנועת מטוטלת, או שדווקא כאן נדרשת המשגה אחרת? אילו מבני כוח עמידים בפני שינוי, ואילו נזילים מעט יותר? אילו מהם מתעקשים להמשיך ולהפעיל אלימות כלפי קבוצות מוחלשות, ואילו מוכנים להשתנות? האם יש מבנה או דפוס שיכול ללמד אותנו, מעבר לנשים, על הסוציולוגיה של החברה בישראל? אם כן, מגדר הוא כלי אנליטי חשוב שיכול ללמד הרבה מעבר למגדר. חשוב לזכור שניתוח דרך עדשה מגדרית הוא אכן עשייה פוליטית, אבל גם הבחירה להתעלם ממגדר היא פוליטית במהותה. אפשר להבין את הפסקאות האחרונות כביקורת על ספרו של אורי רם, אולם אני ממליצה מאוד על הספר וחושבת שהוא ספר חובה לכל מי שמתעניין ורוצה "לשחות בים הסוציולוגיה". בהצעתו להוסיף מגדר לניתוח הסוציולוגי הכוונה היא להעשיר ולהרחיב את הדיון על הספר, ולא להוריד מחשיבותו כהוא זה.

מקורות

ירון, לי. (2021, 26 במרץ). [ישראל יורדת בדירוג הבינלאומי: רק 29 נשים יכהנו בכנסת ה־24](#). הארץ.

מן, יערה. (2019, 16 בפברואר). [ישראל שיאנית בתעסוקת נשים, אבל גם בפערי שכר מגדריים](#). דה־מארקר.

קימרינג, ברוך. (2004). [מהגרים, מתיישבים, ילידים: המדינה והחברה בישראל – בין ריבוי תרבויות למלחמות תרבות](#). עם עובד.

קלינגביל, סיון. (2020, 5 במרץ). [מעמד הצווארון הוורוד: הנשים בישראל נמצאות בכלא תעסוקתי](#). דה־מארקר.

רם, אורי. (2020). אורי, דגם: סוציו־ביוגרפיה של סוציולוגי ישראל. בתוך אבנר בן־עמוס ועופר שיף (עורכים), [קווים לדמותנו: לחקור את ישראל, לכתוב את עצמנו](#) (עמ' 567-593). ידיעות אחרונות ומכון בן־גוריון לחקר ישראל והציונות, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב.

Aharoni, Sarai. (2011). Gender and "peace work": An unofficial history of Israeli-Palestinian peace negotiations. *Politics & Gender*, 7(3), pp. 391–416.

Harel-Shalev, Ayelet, & Shir Daphna-Tekoah. (2020). *Breaking the binaries in security studies: A gendered perspective of women in combat*. Oxford University Press.

- Izraeli, Dafna. (1997). Gendering military service in the Israeli Defense Forces. *Israel Social Science Research*, 2(1), pp. 129–167.
- Kimmerling, Baruch. (1985). *The interrupted system: Israeli civilians in war and routine times*. Transaction Books.
- Kimmerling, Baruch. (1989). Boundaries and frontiers of the Israeli control system: Analytical conclusions. In Baruch Kimmerling (Ed.), *The Israel state and society: Boundaries and frontiers* (pp. 265–284). SUNY Press.
- Lomsky-Feder, Edna, & Orna Sasson-Levy. (2018). *Women soldiers and citizenship in Israel: Gendered encounters with the state*. Routledge.
- Sasson-Levy, Orna, & Gilly Hartal. (2018). Women and the Israeli security culture. In Stuart Cohen & Aaron Klieman (Eds.), *Routledge handbook on Israeli security* (pp. 309–322). Routledge.